

Ehl-i hadîs ve Ehl-i Re'y İhtilafları

(İbn Ebî Şeybe ve Ebû Hanîfe Örneği),

Ataullah Şahyar, Akdem Yayınları, Mart 2011,
228+146 sayfa.

Doğuşundan günümüze İslâm toplumlarında hadis/sünnetin varlığı ve önemi tartışılmaz bir gerçek olarak kabul görse de sünnetin tespiti, anlaşılması, yorumlanması ve naslar karşısındaki konumu gibi hususiyetler üzerinde öteden beri büyük mesailer harcanmış ve mevzuya yönelik farklı bakış açıları sebebiyle İslâm toplumu en genel anlamıyla Ehl-i hadîs ve ehl-i re'y olmak üzere iki temel fırkaya ayrılmıştır. Söz konusu iki ekol arasında görülen ve zaman zaman taraftarlarının birbirlerini küfür ve delaletle nispet edecek kadar ağır ithamlarla dile getirdikleri ihtilaflar, İslâm düşüncesinde derin etkiler bırakmış ve pek çok ilmi araştırmanın mevzusunu teşkil etmiştir. İki ekol arasında cereyan eden tartışmaları doğru bir şekilde değerlendirip anlamlandırabilmek için hadis tarihinin gelişim evreleri çerçevesinde, mezkûr ihtilafları ve bunlara sebep teşkil eden muhtelif etkenleri tarafsız bir bakış açısıyla tespit etmek büyük bir önem arz etmektedir. Bu öneme binaen Ataullah Şahyar tarafından kaleme alınan *Ehl-i hadîs ve Ehl-i Re'y İhtilafları* adlı eser, yazarın 2002 yılında savunduğu doktora çalışması olup, eserde konu, her iki fırkanın birer temsilcisi konumundaki İbn Ebî Şeybe (v. 235) ile Ebû Hanîfe'nin (v. 150) naslara yaklaşımı ve olaylara bakış açısı itibariyle aralarında vuku bulan ihtilaflar örneğiyle ele alınmakta ve iki ekol arasında öteden beri varlığını sürdüre gelen münakaşaya açıklık getirilmeye gayret edilmektedir.

Halen M.Ü. İlahiyat Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapmakta olan yazarın söz konusu eseri giriş bölümünün dışında iki ana bölüm ve bir de metin bölümünden müteşekkildir. Giriş bölümünde konunun mahiyet ve önemine değinen müellif, tartışmasız ehl-i re'y'in önde gelen ismi Ebû Hanîfe'nin, büyük bir kısmı mezhep taraftarlığının iyice baş gösterdiği dönemde olmak üzere günümüze kadar pek çok tenkide maruz kaldığını ancak İbn Ebî Şeybe'nin Ebû Hanîfe'ye yönelttiği tenkitlerin mahiyet ve üslup açısından daha sonraki dönemlerde yöneltilen itirazlardan bütünüyle farklı olduğunu dile getirmektedir. Zira İbn Ebî Şeybe, Ebû Hanîfe'nin kişiliğine yönelik bir itirazda bulunmadığı gibi onun rivayetlerine *Musannef* inde yer vermekte ve ilmî bir

üslupla yönelttiği itirazlarını, delilleriyle birlikte sistematik bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu itibarla yazar, Ehl-i hadîsi temsilen İbn Ebî Şeybe'nin Ebû Hanîfe'ye yönelttiği itirazların doktora tezi düzeyinde çalışılmasının, gerek Ebû Hanîfe'nin hadislerle ilgili yaklaşımlarını daha net tespit ederek hakkındaki asılsız iddiaların gerçeği yansıtmadığını ispat etmek gerekse Ehl-i hadîs ile arasındaki farklılığı ortaya koymak bakımından isabetli olacağını düşündüğünü ifade etmektedir. Çalışmaya kaynaklık eden önemli eserler ve çalışmanın metodu hakkında da kısaca bilgi veren yazar, çalışmanın anahtar kavramları olan ehl-i re'y ve Ehl-i hadîs ekollerinin tespiti yoluna gitmektedir. Buna göre yazar eserinde bu iki ekol arası sınırı İmam Şafî ile çizdiğini, bu nedenle Ehl-i hadîs terimiyle Şafîi sonrası oluşan Ahmed b. Hanbel merkezli Ehl-i hadîs zümresini; ehl-i re'y ile ise Şafîi öncesinde, nassı değerlendirme ve anlamada Hicazlılar ve Iraklılar da dâhil olmak üzere ekseri ulemânın sergilediği genel tutum çerçevesinde içtihatla bulunan müçtehitler kitlesini kastettiğini belirterek giriş bölümünü sonlandırmaktadır. (s.19-26)

Birinci bölümde, İbn Ebî Şeybe'nin Ebû Hanîfe'ye itiraz mahiyetinde serrettiği hadisler, fikhî konulara göre tasnif edilerek ana başlıklar halinde teferruata girilmeksizin verilmektedir. İbn Ebî Şeybe'nin yönelttiği itirazlar ekseriyetle hadis ilminin rivayet ve dirayet konularıyla ilgili olmadığından yazarın da ifade ettiği gibi bölüm, muhteva itibariyle daha çok fikhî alanına yakınlık arz etmektedir. Bu bakımdan çalışmanın sınırlarını aşmamak gayesiyle öncelikle İbn Ebî Şeybe'nin görüşü ve dayanağı, ardından Ebû Hanîfe'nin kanaati ve esas aldığı deliller, son olarak da dönemin diğer önde gelen imamlarının konu hakkındaki görüşleri yorumdan arındırılmış bir şekilde kısaca verilmektedir. İbn Ebî Şeybe'nin itirazlarını serdederken takip ettiği herhangi bir tertip metodunu belirleyemediğini dile getiren müellif, tenkitleri fikhî konularına göre yeniden tasnif ederek, tespit ettiği yüz yirmi beş meseleyi; tahâret, namaz, zekât, oruç, hac ve adak alt başlıklarından müteşekkil ibadetler; şahıslar hukuku, aile hukuku, borçlar hukuku, cezâ hukuku ve savaş hukuku konularının yer aldığı muamelât ve son olarak da yiyecekler, içecekler, hayvanlar ve ahlâk bahisleriyle ilgili tenkitleri içeren helâl-haram ve âdâb olmak üzere üç temel başlık altında ele almaktadır. İbn Ebî Şeybe'nin tenkitlerinde dayanak olarak kullandığı hadislerin tahrîci ve hadis ilmi kriterleri açısından değerlendirilmesi metin bölümünde müstakim bir şekilde ortaya konulduğundan bu bölümde sadece ilgili bölüme atıfta bulunulmakla yetinilmekte, Ebû Hanîfe'nin esas kabul ettiği hadislerin ise tahrîci ve bir kısmı ile ilgili değerlendirme dipnotta verilmektedir.

Mevcut itirazlar bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde tenkitlerin daha çok ibadet konularında yoğunlaştığına dikkat çeken yazar, bu durumu İbn Ebî Şeybe'nin ibadetler konusunda rey'e başvurmaktan kaçınırken muamelâta dair mevzularda daha müsamahakâr davrandığına bağlamaktadır. İlk bakışta iki şahıs arasında cereyan ettiği izlenimini veren söz konusu tenkitlerin

esasen sahabe döneminden beri mevcut olduğunu ve mezhep imamları arasında da devam ettiğini dile getiren Şahyar, İbn Ebî Şeybe'nin itirazlarının üslup itibariyle herhangi bir mezhep taassubunun mahsulü olmadığı gibi sonraki dönemlerde ortaya çıkan mezhep kavgalarına da benzemediği tespitinde bulunmaktadır. Ayrıca müellif, İbn Ebî Şeybe'nin tenkitlerinde daha önceki dönemlerden herhangi bir şahsı örnek aldığına dair bir bilgi bulunmasa da onun bu hususta, aynı zamanda Ebû Hanîfe'nin de rahle-i tedrisinden geçen hocası Şeybânî'ye sert çıkışlarıyla maruf İmam Şafii'den cesaret almış olabileceğini ifade etmekte ve İbn Ebî Şeybe'nin Ebû Hanîfe'ye yazılı halde böyle bir üslup ile itiraz eden ilk kişi olduğu tahmininde bulunmaktadır. (s. 29-117)

Diğer taraftan İbn Ebî Şeybe'nin, hadise muhalefet etmekle suçladığı Ebû Hanîfe'nin de görüşlerinin dayanağının yine Kur'an ve sünnet olduğu görülmektedir. O halde aynı kaynaktan hareketle farklı neticelere ulaşan bu iki ismin ve takipçilerinin farklı kanaatleri taşınmasında bir takım sebepler bulunmalıdır. İhtilafların çeşitli sebeplerine tahsis edilen ikinci bölümde de bu etkenler sosyal ve psikolojik nedenler ile metodolojik sebepler olmak üzere iki temel başlıkta incelenmeye çalışılmaktadır.

İki grup arasındaki muhalefetin ilk sosyal sebebi olarak rivayet ağının farklılığı gösterilmekte ve bununla Ebû Hanîfe ile İbn Ebî Şeybe'nin hocalarının farklı düşünce yapısına sahip olması kastedilmektedir. Nitekim Ebû Hanîfe'nin rivayet ağında, hadisçi kimliğinden ziyade fakih kimliği ile maruf olan ve ehl-i re'y yaklaşımının öncüleri arasında bilinen ünlü fakihler yer alırken, İbn Ebî Şeybe'nin rivayet ağı hadisçi kimliğiyle öne çıkan, Ehl-i hadîsin öncüleri hadis hafızlarından müteşekkildir. Muhalefetin bir diğer sosyal sebebi ise ya bazı rivayetlerin Ebû Hanîfe'ye hiç ulaşmaması ya da hadislerin değerlendirilmesinde bazı farklı kriterlerin öne sürülmesi veya bazı hadislerin sonradan şöhret bulması gibi durumlar nedeniyle güvenilir bir tarikle gelmemiş olmasıdır. Zira Ebû Hanîfe'nin ilmi hayatı, muhtelif bölgelere yerleşen sahabenin rivayet ettiği hadislerin sadece buldukları bölgelerde yaygınlaştığı, gerek hadis gerekse diğer İslâmî ilimlerin usûl ve kaidelerinin tam olarak belirginleşmediği son derece erken bir döneme rastlamaktadır. Öte yandan rihlelerin ve hadis yazımının yaygınlaşmasının, hicri ikinci asrın sonu ile üçüncü asrın başı gibi Ebû Hanîfe için hayli geç bir tarihe tekabül etmesi, Ebû Hanîfe'nin hadis rivayetiyle meşguliyetinden ziyade fikhî meseleler üzerinde mesai harcayan kişiliği ile birlikte değerlendirildiğinde, Ebû Hanîfe'nin hakkında hadis bulamadığı veya delil kabul edilebilecek sahih bir yoldan herhangi bir hadise ulaşmadığı takdirde nasların umumi manalarına ya da ictihada dayanarak hüküm vermek durumunda kalmış olması oldukça tabii gözükmektedir.

Muhalefete sebebiyet veren psikolojik sebepler zikredilirken ise İbn-i Ebî Şeybe'nin, kendi dönemindeki ulemanın birbirlerine itirazlarından ve büyük

bir âlim olsa dahi hadis râvîlerinin büyük bir rahatlıkla sorgulanmasından cesaret aldığı ve atilgan, aceleci, cüretkâr bir kişiliğe sahip olduğu ortaya konularak sosyal-psikolojik sebepler kısmı sona erdirilmektedir. (s. 121-163)

Tasnif dönemine ve pek çok ilim dalının usûlleri ile ilgili önemli adımların atıldığı döneme erişmiş olan İbn Ebî Şeybe ile henüz usûl kaidelerinin gelişmediği oldukça erken devirde yaşayan Ebû Hanîfe arasındaki ihtilafların bir diğer sebebi de metodolojik unsurlardır. Yedi başlık altında ele alınan bu kısım haber-i vâhidlerin değeri konusu ile başlamakta ve Ehl-i hadîsin, sahih haber-i vâhidleri tek başına dinin bir esası olarak gördüğü ve hiçbir surette Kur'an'a, meşhur sünnete veya akla arz edilme imkânının bulunmadığı kanaatini taşıdığı; buna karşın Ebû Hanîfe'nin yaşadığı dönemdeki olumsuz şartlar gereği hadîsin sıhhatini tespit için bir metod olarak Kur'an'a veya maruf sünnete arzı benimsediği dile getirilmektedir. Bu bakımdan Ehl-i hadîse göre sahih haber-i vâhidler kesin bilgi ifade edip kayıtsız şartsız amelî gerektirirken, Ebû Hanîfe'ye göre zan ifade eden haber-i vâhidlerle amel edebilmek ancak râvîsinin rivayetine muhalefet etmemesi, umûmu'l-belvaya dair bir konu olmaması ve fakih olmayan râvînin rivayetinin kıyasa aykırı bulunmaması gibi bazı şartlarla mümkündür. Buna karşın müellif, bu şartların bizzat Ebû Hanîfe tarafından benimsendiğine dair herhangi bir kayıt bulunmamasından dolayı söz konusu şartları, Ebû Hanîfe'nin ve ashabının fetvalarından hareketle sonraki usûlcülerin ortaya koyarak mezhebin usûlü haline getirdiği kanaatini taşımaktadır. Nispeten teferruatlı bir şekilde ele alınan ve ihtilafların çoğunluğunun sebebinin teşkil eden haber-i vâhidin değeri konusundan sonra yazar, sırasıyla iki tarafın mürsel hadisler ile sahâbe sözü ve uygulamalarına atfettikleri değeri, nesh anlayışlarını, tercih metodlarını, farazî meselelerle ilgilerini ve cerh-tadil konusundaki yaklaşımlarını kısa bir şekilde zikrederek Ehl-i hadîs ve ehl-i re'y arasındaki ihtilafların muhtemel metodolojik sebeplerine değinmekte ve böylece ikinci bölümü nihayete erdirmektedir. (s. 163-202)

Sonuç bölümünde Ehl-i hadîs ve ehl-i re'y yaklaşımlarını tarihi süreç içerisinde kısaca ele alan müellif, eser boyunca tespit etmeye çalıştığı ihtilaf sebeplerini genel olarak değerlendirmekte ve en temel sebebin; hadis tedvininin sona erip tasnifin altın çağının başladığı bir dönemde yaşayan İbn Ebî Şeybe ile tedvin sürecinin sonuna erişememiş Ebû Hanîfe arasındaki zaman farkı nedeniyle bazı hadislerin Ebû Hanîfe'ye hiç ulaşmaması veya sahih bir şekilde gelmemesi olduğunu yinelemektedir. Usûle dair mevcut farklılıkların ise tamamıyla Ebû Hanîfe'den kaynaklanmadığı zira pek çok usûl kaidesinin bizzat Ebû Hanîfe tarafından konulmak yerine kendisinden sonraki mezhep savunularının mezheplerinin uygulamalarını geçerli kılmak ve belli temellere oturtmak amacıyla mezhep imamlarına isnad ettikleri kurallar olduğu vurgulanmaktadır. (s. 203-207)

Çalışmasının sonuna İbn Ebî Şeybe'nin Ebû Hanîfe'ye itiraz kabilinden zikrettiği hadislerin orijinal metinlerini senedleriyle birlikte ilave eden müellif,

metin bölümü olarak isimlendirdiği bu bölümde fıkıh konularına göre tasnif ettiği dört yüz seksen beş hadisi her bir konu başlığı altında sırasıyla vermekte, hadislerin tahriri ve sıhhat durumuyla ilgili değerlendirmeleri dipnotta kaydetmektedir. Yaptığı bu çalışmanın hadislerin sıhhat durumu açısından olduğu kadar araştırmanın dayandığı zeminin belge değeri bakımından da fevkalade ehemmiyet arz ettiğini düşünen yazar, böylelikle tezinin belgesel yönünü de tetkike hazır hale getirdiğini ifade etmektedir.

Netice itibariyle Ehl-i hadîs ve ehl-i re'y yaklaşımlarını doğru bir şekilde anlayıp değerlendirmek ve söz konusu ihtilafların çözümüne az da olsa katkıda bulunmak amacıyla Ataullah Şahyar tarafından akıcı bir üslup ile objektif olarak kaleme alınan *Ehl-i hadîs ve Ehl-i Re'y İhtilafları* adlı bu çalışmanın iki taraf arasında vuku bulan mezkûr ihtilafların arkasında yatan sebepleri derli toplu görmek isteyen araştırmacılar için son derece istifadeli ve ufuk açıcı nitelikte olduğunu söylemek mümkündür.

Nagihan YANAR

Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hadis, ADANA